

Aktüel Hadisçilik ya da Sünnet'in Çağa Taşınması: Mevlânâ'nın Mirası Işığında Bir Değerlendirme

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Yusuf ACAR

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Theology, Department of Hadith,
Konya, Türkiye

[✉ yusufacar42@gmail.com](mailto:yusufacar42@gmail.com)

[ROR: ror.org/045hgzm75](https://ror.org/045hgzm75)

[ORCID: orcid.org/0000-0001-7579-5264](https://orcid.org/0000-0001-7579-5264)

Yazar
Author

Acar, Yusuf. "Aktüel Hadisçilik ya da Sünnet'in Çağa Taşınması: Mevlânâ'nın Mirası Işığında Bir Değerlendirme". *Tevilat* 6/1 (Haziran 2025), 213-242.

[doi: doi.org/10.53352/tevilat.1714905](https://doi.org/10.53352/tevilat.1714905)

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 05.06.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 27.06.2025

e-ISSN: 2757-654X

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Aktüel Hadisçilik ya da Sünnet'in Çağa Taşınması: Mevlânâ'nın Mirası Işığında Bir Değerlendirme

Hadis-sünnet ilişkisi ve bunların neliği ile Sünnetin Müslümanlar için değişmeyen bir karaktere ve davranışlar haline nasıl dönüştürülebileceği olmak üzere ilm-i hadisin iki ana problemi vardır. Bugüne kadar yapılan temel hadis kaynaklarından şerhlerde ve rical edebiyatından usûlî çalışmalarda genellikle hadis ilimleri maksat ve mevzu olarak bütün kesafetini teoriye ve tekniğe yöneltmiştir. Hadis alanında ortaya konan literatürün ve üretilen bilginin tamamına yakını daha ziyade ulemanın ihtiyaç duyacağı bilgi niteliğinde olup dini ilimlerde uzmanlaşmış kişilere hitap etmektedir. Sünnet'in aktüel değeri ya da çağa taşınması olarak adlandırdığımız ikinci problematiğe dair çalışmalar ise son derece sınırlı kalmıştır. Hadis ilimlerinin nihaî hedefinin, Hz. Peygamber'in değişmeyen ve karaktere dönüşmüş davranışlarından oluşan Sünnet'inin günümüz insanınca bireysel ve toplumsal hayatta içselleştirilmesi olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla aktüel olarak sünnete uymanın ve gündelik hayata aktarmanın nasıl gerçekleşeceğini, alanda oluşan devasa literatürün semeresi olarak da değerlendirmek mümkündür ki, sevad-ı azamı asıl ilgilendiren de budur. Bu çalışmada Mevlânâ'nın hadis ve sünnete müracaat yöntemi incelenerek Sünnetin asrın idrakine sunulmasında takip edilmesi faydalı olabilecek bazı temel ilkeler ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Özet **Anahtar Kelimeler:** Hadis, Sünnet, Aktüel, Yöntem, Mevlâna.

214

Tevilat 6/1 (2025)

Current Hadithism or Conveying the Sunnah to the Age: An Evaluation in Light of Rumi's Legacy

The science of ḥadīth (‘ilm al-ḥadīth) revolves around two primary problematics: the relationship between ḥadīth and Sunnah, including their essential nature, and how the Sunnah—characterized by the Prophet's immutable and exemplary behaviors—can be transformed into enduring character traits and daily practices for Muslims. Most of the scholarly work produced to date, ranging from primary ḥadīth sources and their commentaries to biographical and methodological literature, has primarily addressed the first of these issues. Nearly all of the knowledge generated within the field has catered primarily to the needs of scholars and specialists in religious sciences. In contrast, studies addressing the second problematic—what may be termed the contemporary relevance or actualization of the Sunnah—remain notably limited. Yet, there is no doubt that the ultimate aim of ḥadīth sciences is the internalization of the Prophet Muhammad's unchanging and character-forming behaviors in both individual and social spheres of contemporary life. Therefore, the question of how adherence to the Sunnah can be practically implemented and integrated into everyday life may itself be considered a vital outcome of the vast body of literature produced in the field—an outcome particularly pertinent to the broader Muslim community. This study examines Mawlānā Jalāl al-Dīn Rūmī's approach to the use of ḥadīth and Sunnah, seeking to articulate certain fundamental principles that may prove beneficial in presenting the Sunnah in a manner comprehensible and relevant to the consciousness of the present age.

Abstract **Keywords:** Hadith, Sunnah, Current Issues, Method, Mawlana.

Giriş

Allah katında tek din olan İslam'ın temel gayesinin hem fert hem de toplum planında dünya ve ahiret saadetini temin etmek olduğunda şüphe yoktur. Bu maksadın gerçekleşmesi için Allah Teâlâ son olarak Kur'ân-ı Kerîm'i inzal etmiş ve kıyamete kadar geçerliliği olan bu ilahi vahyin nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini göstermek üzere de Hz. Muhammed vasıtasıyla kâmil insan ve huzurlu toplum prototiplerini insanlığın önüne koymuştur. Kur'ân'a göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) mükemmel bir ahlaka sahip olduğundan hayatın bütün alanlarında model/numune-i imtisal olarak alınmalı ve kendisine sıkı sıkıya bağlanılmalıdır.¹ Dolayısıyla İslam'ın doğru anlaşılması ve yaşanması için en genel anlamda Hz. Peygamber'in yaşam biçimi ya da Allah'ın kontrolünde Kur'an'ın onun (s.a.v.) tarafından pratiğe aktarılmış hali diyebileceğimiz sünnete müracaat elzemedir. İlk asırlarda Hariciler, sömürge dönemlerinde Hindistan Kur'âniyyûn ekolü ve günümüzde de Mealciler ya da 'Kur'ân bize yeter'ciler gibi marjinal gruplar dışında İslam tarihi boyunca Hz. Peygamber'in örnekliğini ve sünnetinin kaynak değerini inkâr eden çıkmamıştır.

Hadis ve sünnet hususunda Ehl-i sünnet içerisindeki en önemli iki husustan birincisinin, hadis-sünnet ilişkisi ve bunların mahiyeti; ikincisinin ise sünnetin Müslümanlar için değişmeyen bir karaktere ve davranış haline nasıl dönüştürülebileceği olduğu inancındayız. Kütüb-i tis'a gibi temel hadis kaynaklarından şerhlere ve rical edebiyatından usûlî çalışmalara varıncaya kadar hadis ilimlerinin büyük oranda mezkûr iki husustan birincisi üzerine yoğunlaştığını söylemek sanırım hatalı olmayacaktır. Hadis ve sünnet kavramları ile bu alanlardaki ilimlerin ve hadisçinin tarifleri incelendiğinde bu açıkça görülecektir. Yani hadisçi ve hadis ilimleri, maksat ve mevzu olarak bütün kesafetini teoriye ve tekniğe yöneltmiş, ulemanın ihtiyaç duyacağı bilgiyi üretmekle ilgilenmiştir. Nitekim ortaya

¹ Kur'ân-ı Kerîm'de "Şüphesiz ki sen mükemmel bir ahlâk üzeresin." (el-Kalem 68/4), "... Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır." (el-Ahzâb 33/21) ve "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." (Âli 'Imrân 3/31) buyrulmuştur. Allah Rasûlü (s.a.v.) de "Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim." buyurmuştur. (Muvatta', "Hüsni'l-Huluk", 8).

konan literatürün tamamına yakını daha ziyade dinî ilimlerde uzmanlaşmış kişilere hitap etmekte, *Riyâzu's-sâlihîn* gibi halkın istifade edebileceği eser sayısı ise bir elin parmaklarını geçmemektedir.

İster Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri de dahil olmak üzere Kütüb-i tis'a gibi hadis kitapları ile bunlar etrafında yapılan şerh ve rical çalışmaları isterse *fikhu'l-hadîs* veya *ihtilâfu'l-hadîs* gibi anlama ve yorumlamaya dair yapılan çalışmalar olsun mevcut haliyle hadis edebiyatını, tıpkı hukuk veya tıp gibi alanlardaki teknik kitaplar olarak görmek ve bunlardan yalnızca bu alanlarda ihtisas sahibi olanların yararlanabileceğini bilmek gerekir. Yani söz konusu kitapları tabiri caiz ise günümüzdeki akademik çalışmalar mesabesinde ve müellifleri olan hadisçileri de akademisyenler olarak değerlendirmek icap etmektedir.² Hal böyle olunca Selahattin Polat'ın dediği gibi ulemanın ulemaya aktarması ve uzmanların ıttıllarına sunması gereken bilgilerden oluşan hadis kitaplarının, tercüme edilmek suretiyle dini ilimlerde herhangi bir altyapısı bulunmayan geniş halk kitlelerinin önüne serilmesini doğru bulmadığımızı belirtmek isteriz.³ Zira bunların kendine has terminolojileri ve metodolojileri vardır ki bunlar ancak uzmanları tarafından doğru anlaşılabilir. Bu hassasiyet gözetilmediği içindir ki örneğin *Sahîh-i Müslim* tercümesinden 'üç günden fazla kurban etlerini biriktirmeyin' hadisinin okunup tatbik edilmesinden tutun da sosyal medyada paylaşılan bir hadisin kaynağı olarak *el-Mevzûâtü'l-kübrâ* veya *Keşfu'l-hafâ'*nın gösterilmesi gibi garip ve de cahilane davranışlar sergilenebilmektedir. Bu durum salt yabancılar için değil, anadili Arapça olanlar için de geçerlidir. Tıp eğitimi almamış birisinin bazı tıp kitaplarını ve makalelerini okuyarak doktorluğa soyunması durumunda 'sahte doktor' yaftasıyla damgalanması ve ciddi yaptırımlar uygulanması ne kadar yerindeyse aynı duyarlılığın hadis ve diğer dini ilimlerde de gösterilmesi gerekmez mi?

² Bkz. Mehmet Emin Özafşar, "Hadisin Neliği' Sorunu ve Akademik Hadisçilik", *İslâmiyât* 3/1 (2000), 43.

³ Bkz. Selahattin Polat tarafından 13.01.2021 tarihinde online olarak sunulan 'Günümüzde Hadise Bakış' başlıklı konferans, <https://www.youtube.com/watch?v=hzOqQxGqWAU>.

İslami ilimlerin diğer branşlarında olduğu gibi hadis ilimlerinde de nihaî maksat, Hz. Peygamber'in değişmeyen ve karaktere dönüşmüş davranışlarından oluşan sünnetin⁴ günümüz insanınca bireysel ve toplumsal hayatta içselleştirilmesini temin etmek olsa gerektir. Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğimiz hadis ve sünnetle ilgili iki önemli sorundan ikincisi ve birincisinden daha zor olan husus, sünnete uymanın ve gündelik hayata aktarmanın nasıl gerçekleşeceği. Hadis ve sünnetin aktüel değeri de diyebileceğimiz bu hususu esasen hadis ilimlerinde oluşan devasa literatürün semeresi olarak da değerlendirmek mümkündür. Sevad-ı azamı asıl ilgilendiren de budur. Yoksa hadis-sünnet ilişkisi ve sünnetin ne olduğu meselesi avamı değil, hadisçileri yani uzmanları alakadar etmektedir. Hadisçilerin bu anlamda en önemli görevi, herhangi bir dini ilim altyapısı olmayan müminleri hadislerle karşı karşıya getirmeden ve Hz. Peygamber'i örnek alma ve ona uyma konusunda halkı doğrudan hadis metnine başvurmayaya zorlamadan sünneti idraklere sunmaya gayret etmek olmalıdır. Zira hadis/rivayet ve bunlar etrafında tasnif edilen çalışmaların işlevi, Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) gündelik hayatta ortaya koyduğu yaşam biçimini belgelendirmek ve aktüel olarak hayattaki canlı sünnet anlayışının o belgelerle örtüşüp örtüşmediğinin kontrolüne imkân sağlamaktır. Çünkü avam dinini ve değerlerini rivayetlerden ve kitaplardan değil, nesilden nesile hayatın tabii akışı içerisinde davranışları gözlemleyerek ve sözel bir şekilde öğrenir, kitabi olarak yegâne referansı ise ilmihal düzeyindeki bilgilerden ibarettir. Mesela fıkhıdaki halkın sorularına "caiz/değil, helal/haram" şeklinde verilen cevaplarda olduğu gibi hadiste de bunun karşılığı "Hz. Muhammed/Hz. Peygamber şöyle dedi veya yaptı" şeklinde sonuç bildirmek olmalıdır.

Diğer taraftan Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) yaşam tarzı diyebileceğimiz sünnetin çağa yaklaştırılması yani uygulanması ve günümüze taşınması açısından sünnet ile hadis arasında bir ayırımın yapılması zorunlu görünmektedir. Çünkü çağa yaklaştırılacak olan, uygulanması ve günümüze taşınması söz

⁴ Sünnet tarifi için bkz. Ali Yardım, *Hadis I-II* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2017), 1/32.

konusu olan sünnettir, hadisler değil. Hadis o sünnetin veri tabanı, data bankı ve güvenlik duvarı olup işin ulemaya dönük tarafını teşkil eder. Söylemeye çalıştığımız esasen tam da Abdullah b. Ömer'in (r.a.) şu tutumudur: "Kurban kesmek vacip midir?" şeklinde bir vatandaşın kendisine yönelttiği soruya "Rasûlüllah (s.a.v.) da Müslümanlar da kurban kestiler" cevabını veren Abdullah b. Ömer (r.a.), adamın ısrarla kurbanın hükmünü sorması üzerine "Anlamıyor musun be adam! Rasûlüllah (s.a.v.) da Müslümanlar da kurban kestiler" karşılığını vermiştir.⁵ Bu örnekte İbn Ömer (r.a.) Kur'ân'dan ve hadislerden deliller serdederek kurbanın hükmüne dair bilgi vermeyi değil, Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) kurban hususundaki örneğini yani muhatapta davranışa dönüşmesi gereken boyutunu idraklere sunmayı tercih etmiştir. Zira elbette bilgi önemlidir ve sahih bilgiyi üretmek ulemanın görevidir, lakin asıl hedef o bilginin davranış haline gelmesidir. Nitekim bugün için de eksikliği daha ziyade hissedilen husus, adalet, liyakat, dürüstlük, doğruluk ve kul haklarına riayet gibi bilgisine sahip olduğumuz ahlaki değerlerin hem birey hem de toplum bazında arzu edilen düzeyde davranış haline getirilememesidir.⁶

Bu ön değerlendirmeden sonra sünneti asrın idrakine sunma ya da davranışa dönüştürme hususunda Hz. Mevlânâ'nın çabalarını ele alabiliriz.

1. Mevlânâ'nın Hadis ve Sünnete Müracaat Yöntemi

Her şeyden önce Mevlânâ Celâleddîn, merhum Ali Yardım'ın ifadesiyle *çığır açmış ve iz bırakmış Müslüman Türk büyüklerinin önde gelen simalarından olup iyi yetişmiş, eser yazmış (müellif), ders okutmuş (müderris), adam yetiştirmiş (mürşid) ve bilgili (âlim) bir*

⁵ Ebû 'Îsâ Muḥammed b. 'Îsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-muḥtaşar mine's-sünen an Rasûlillâh ve ma'rifetu's-şahîḥ ve'l-ma'lûl ve mâ 'aleyhi'l-'amel*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), "el-Edâhî", 11; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yezîd Mâce el-Ğazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), "el-Edâhî", 2.

⁶ Konuyla ilgili geniş değerlendirme için bkz. Musa Erkaya, "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Örnek Ahlâkının Günümüze Taşınmasında Hadis/Sünnetin Rolü", *7-8 Mayıs 2010 Modern Çağda Ahlak Sempozyumu* (Modern Çağda Ahlak, Konya: Sebât Ofset Matbaacılık, 2012), 350.

*Türk büyüğüdür.*⁷ Uzun süre medreselerde müderrislik yapan ve fetva veren Mevlânâ, kelim, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi temel İslam bilimleri formasyonunu haiz bir alimdir.⁸ Dolayısıyla Hz. Mevlânâ'nın İslam kültür ve medeniyetine ait bir müderris, mütefekkir, sûfi ve mürşit olarak görülmesi ve onun hakkındaki her türlü değerlendirmenin bu ekseninde yapılması gerekmektedir.

Yalnızca *Mesnevî*'de yarısı lafzen veya mana ve yarısı da telmih yoluyla olmak üzere 1500 civarında ayete⁹ ve aynı usulle 1000 dolayında da hadise atıf yapılmış olması,¹⁰ Hz. Pîr'in temel referanslarının Kur'ân ve sünnet olduğunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca *Dîvân-ı Kebîr*'de yüzden fazla, *Fîhi mâ fîh*'te 63 ve *Mecâlis-i seb'a*'da ise 40 civarında hadise iktibas veya telmih yoluyla yer verdiği¹¹ düşünüldüğünde Mevlânâ'nın yoğun bir şekilde hadislerden istifade ettiğini söylemek gerekir. Diğer taraftan bu sayıların sadece iktibas ve telmih yoluyla hadislerle yapılan atıflar olduğu, dolaylı olarak Kur'ân ve sünnet referansının çok daha fazla olduğu hesaba katıldığında Mevlânâ'nın eserlerinin muhteva bakımından bir nevi 'Kur'an tefsirinden ve nebevî hadislerden" oluştuğunu söylemek mümkündür.¹²

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde hadis ilimlerinde ciddi bir dönüşümün meydana geldiğini göz ardı etmemek gerekir. Zira ilk beş asırda sened ya da rivayet eksenli yürütülen hadis anlayışının 6. asırdan itibaren özellikle de 7. ve 8. asırlarda metin merkezli bir anlayışa evirildiği ve ilk defa Begavî'nin (ö. 516/1122) eserlerinde

⁷ Ali Yardım, *Hadis Kıvılcımları (Şihâbü'l-Ahbâr Tercümesi)* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2007), 10-11.

⁸ Mevlânâ'nın ilmî formasyonu "Mevlana'da Sünnete İttibâ/Bağlılık" adlı yayım aşamasında olan başka bir araştırmamızda genişçe ele alınmıştır.

⁹ Bkz. Hüseyin Güllüce, "Mevlânâ, Mesnevî ve Kur'an", *Diyanet İlmî Dergi* 47/1 (2011), 82.

¹⁰ Bkz. Fikret Karapınar, "Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü", *Marife Dergisi* 15/1 (2015), 121-122.

¹¹ Bkz. Mustafa Yüceer, "Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh İsimli Eserinde Hadis Kullanımı (Tahrîc ve Tenkîd Bağlamında)", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 199. *Dîvân-ı Kebîr*'in hadisleriyle ilgili bkz. Mustafa Yüceer, "Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 491-512. Mehmet Dilek, "Mevlânâ'nın *Mecâlis-i Seba*'da Kullandığı Hadisler ve Yorumları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/18 (2007), 187.

¹² Bu tespit, *Mesnevî* uzmanı İsmail Ankaravî'ye aittir. Bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi* (İstanbul, 1289), 1/1.

görülen senedsiz hadis nakli ve kullanımı geleneğinin İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) ile Sâgânî (ö. 650/1252) gibi hadisçilerin çalışmalarıyla iyice yaygınlaştığı görülmektedir. Ayrıca bu yönelimde hadis ilimleri, diğer ilmi disiplinlerle daha yakın bir temas içerisinde olmuş hatta onların etkisi altına girmiştir.¹³ Bu evrilme Hz. Pîr'in hadis anlayışında da kendini göstermiştir. İster doğrudan hadis metnini alıntılâsın isterse telmih yoluyla bir rivayete işarette bulunsun Hz. Mevlânâ hiçbir şekilde isnada yer vermez ve müteahhir dönemlerde isnadın yerini tutan kaynak gösterme yöntemine de müracaat etmez. Ayrıca temel hadis kaynaklarındaki rivayetleri iktibas ederken lafzı değil manayı önceler, hadisin tamamını nakletmek yerine yalnızca bağlamın gerektirdiği kısmına işaret ederek hadisçilerin taktîc dedikleri yöntemi kullanır. Dolayısıyla Hz. Pîr'in eserlerinde metin merkezli bir hadis anlayışı söz konusudur. Üstelik hadis metinlerini hadis kaynaklarındaki ifadelerle değil de mana rivayetiyle ya da hadisten mülhem olan ifadelerle aktarır.

Hz. Pîr'in her bir eseri hadis açısından müstakil olarak çalışılmış olduğundan¹⁴ biz burada yalnızca birkaç örnek üzerinden Mevlânâ'nın hadislere müracaat yöntemini göstermekle iktifa edeceğiz:

1. Merhum Ali Yardım'ın çalışmasına göre *Mesnevî*'de Mevlânâ'nın yer verdiği ilk hadis şöyledir: [Peygamber: "Sırrını gizleyen, muradına tez zamanda erişir." buyurdu.]¹⁵ Görüldüğü gibi hadise iktibas/alıntı yöntemiyle müracaat edilmiş, fakat rivayet için herhangi bir sened ve kaynak belirtilmemiş, rivayetin sıhhat durumuna da temas edilmemiştir. Mevcut hadis kaynakları içerisinde bu rivayet ilk defa er-Rûyânî'nin (ö. 307/919)

¹³ Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2008), Bkz. 14-15; Mehmet Emin Özafşar, "Hadis İliminde Alan Evrilmesi", *İslâmiyât* 6/4 (2003), 111.

¹⁴ *Mesnevî* hadisleri merhum Ali Yardım ve merhum Ali Osman Koçkuzu tarafından, *Dîvân-ı kebîr* ile *Fîhi mâ fîh* hadisleri Mustafa Yüceer ve daha başka araştırmacılarca, *Mektuplar*'daki hadisler Mehmet Eren ve *Mecâlis-i seb'â* hadisleri de Mehmet Dilek tarafından çalışılmış olup bu araştırmaların tamamına online olarak erişim mümkündür. Tam atıf bilgisi verilmeli.

¹⁵ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed er-Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî*, ed. Mehmet Birekul, çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları No:125, 2007), 1/45 (176. beyit); Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, 31.

Müsned'inde şöyle yer almaktadır: “ اسْتَعِينُوا عَلَىٰ قَضَاءِ الْحَوَائِجِ بِالْكِثْمَانِ، فَإِنَّ / سِرَّ سَاكِلِمَاك سُرَيْتِيْلَهٗ اِيْتِيَآچِلَرِيْن كَارْشِيْلَانِمَآسِيْنَا دِستَكِ وِيرِيْن، چُونْكُو هر نِيْمِط سَاهِيْبِي كِيْس_Kَان_Iْلِي. ”¹⁶ Aynı isnadla daha sonra pek çok kaynakta rivayet edilen bu hadise otoriteler zayıf, münker ve mevzû gibi hükümler vermişlerdir.¹⁷ Lakin başka bir tarikine daha ulaşan Elbânî, rivayetin sahih olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

2. *Mesnevî*'de Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) sözü olduğu belirtilmeksizin ama bir hadisin veya bir kısmının olduğu gibi nakledilmesi de söz konusudur: [“Kötü kişinin övülmesi yüzünden arş titrer”; takva sahibi de onun övülüşünden suizanna düşer.]¹⁹ Bu beytin birinci mısraı, ilk defa İbn Ebi'd-Dünyâ ile Ebû Ya'lâ'nın eserlerinde nakledilen şu rivayete tekabül etmektedir: “ إِذَا مُدِّحَ الْفَاسِقُ / كُتِبَ اِللهُ وَاهْتَرَّ لِذَلِكَ الْعَرْشُ ” / Kötü kişi övüldüğünde Allah gazaba gelir ve bundan dolayı arş titrer.”²⁰ Bu rivayet hadis otoriteleri tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir.²¹

3. Mevlânâ'nın çok sayıda telmih yoluyla atıfta bulunarak istifade ettiği hadislerle örneği *Dîvân-ı kebîr*'den vermek istiyoruz: [“Sanki can sâkîsi işe koyulmuş öylesine bir şarap sunuyor ağzıma, yahut Ahmet'in parıltısıyla Tanrı kokusunu duyuyorum Yemen'den...” “Ömrümüzden, sayılı azıcık bir soluk kaldı; sayıya sığmaz soluk olmalıydı, Rahman'ın soluğu Yemen'den

¹⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1431), 2/2/427 (no. 1449).

¹⁷ Bkz. Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, 31-32. Yardım'ın tetkikine göre Irâkî ile Suyûtî zayıf, Zehebî münker ve İbnü'l-Cevzî de uydurma demıştır.

¹⁸ Muhammed Nâşiruddîn el-Elbânî, *Şahîhu'l-Câmi'i's-Şağîr ve ziyâdetüh* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1988), 1/323 (no. 937).

¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/49 (240. beyit).

²⁰ Ebû Bekr 'Abdullah b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Çuraşî el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'l-ğîbe ve'n-nemîme*, thk. Beşîr Muhammed 'Uyûn (Dîmeşk-Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1992), 27 (no. 91); Ebû Bekr 'Abdullah b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Çuraşî el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *eş-Şamt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410), 143 (no. 228); Ahmed b. 'Alî b. el-Müşennâ et-Temîmî el-Mevsîlî Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî (Faysalabad: İdâretü'l-Ulûmî'l-Eseriyye, 1407), 156 (no. 171).

²¹ Bkz. Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, 33; Muhammed Nâşiruddîn el-Elbânî, *Da'ifü'l-Câmi'i's-Şağîr ve ziyâdetüh* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988), 1707 (no. 1707).

gelmeliydi...”]²² Dört-beş ayrı beyitte tekrarlanan bu telmihte işaret edilen rivayet şudur: “وَأَجِدُ نَفْسَ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ الْيَمِينِ / Rabbinizin soluğunu Yemen tarafından alıyorum.” Rivayet isnad bakımından sahihtir.²³

4. Son örneğimiz, Hz. Mevlânâ'nın hadislerden mânâ olarak yararlanmasına dairdir: [O Peygamber kılıç peygamberi olduğu için ümmeti de saflar yaran yiğit kimselerdir.]²⁴ Bu beyitte işaret edilen hadis, pek çok hadis kaynağında sahih olarak yer alan şu rivayettir: “Ben sadece hiçbir ortağı bulunmayan Allah'a ibâdet edilinceye kadar kılıçla gönderildim. Rızkım süngümün gölgesi altına konulmuştur. Zillet ve alçaklık, benim emrime karşı gelen kimselerdir. Kim bir topluluğa benzerse o da onlardandır.”²⁵

Hz. Pîr'in eserlerinin hadis açısından değerlendirildiği çalışmalar dikkate alındığında Mevlânâ'nın hadis kullanım yöntemi hakkında şunları söylemek mümkündür:

1. Bütün eserleri dikkate alındığında Hz. Mevlânâ'nın takriben 1200 civarında hadisten istifade ettiği anlaşılmaktadır.

2. Hadislere atıf yaparken isnad kullanmamakta ve kaynak da göstermemektedir.

3. Hadisleri, kaynaklarda yer aldığı şekilde değil, kimi zaman konuyla ilgili kısmını taktîcî yoluyla iktibas etmekte ve bazen de birkaç kelimeyle hadise işaretle yetinmektedir.

²² Celâleddîn Muhammed b. Muhammed er-Rûmî Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdulbâkî Gölpınarlı (Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 4/225 (2130-2132. beyitler), 5/182 (2064-2065. beyitler).

²³ Bkz. Ebû 'Abdillâh Aḥmed b. Muhammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-'Arnavut, 'Âdil Mürsid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 16/576 (no. 10978). Muhakkikler rivayete sahih hükmünü vermişlerdir.

²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/48 (492. beyit).

²⁵ Ebû 'Abdirrahmân 'Abdullâh b. Mübârek b. Vâdih el-Ḥanzalî el-Mervezî İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, thk. Nezîh Hammâd (Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye, 1972), 89 (no. 105); Ebû 'Osmân Şu'be el-Horasânî Sa'îd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-Âzamî (Hind: Dârü's-Selafiyye, 1982), 2/177 (no. 2370); Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-'Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 4/212 (no. 19401); Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 6/132 (no. 5114). Hadisin bir kısmını Buhârî de muallak olarak rivayet etmiştir. Bkz. Buhârî, “Cihâd”, 87.

4. Hadislerden istifade ederken, kaynaklardaki lafızlarıyla değil de hadis metninden mülhem olan manayı tercih etmektedir.

5. Sıhhat durumlarına bakmaksızın kendi döneminde yaygın olan haberlerden istifade yolunu tercih eden Mevlânâ'nın eserlerinde yer alan hadislerin çoğunun sahih (yaklaşık %60), bir kısmının zayıf (%20), bir kısmının mevcut hadis kitaplarında bulunamayan rivayetler (%5-7), geriye kalanların da (%5-13) 'uydurma veya aslı yoktur' neviden oluştuğu görülmektedir. Bu tablonun, didaktik ve tasavvufi mahiyette olan diğer eserlerle benzerlik arz ettiğini söylemek mümkündür.²⁶ Ayrıca zayıf hadislerin fedâil-ahlak alanında kullanımının caiz oluşu dikkate alındığında Mevlânâ'nın eserlerindeki hadislerin takriben %80'ninin rivayet ilimleri bakımından problemsiz olduğu ifade edilebilir.

2. Mevlânâ'nın Sünneti Asrın İdrakine Sunması

Yaklaşık bir asır önce İslam dünyasının siyasetten ekonomiye ve sosyal hayattan dini anlayışa varıncaya kadar duçar olduğu krizden ve travmadan kurtulabilmesi için Mehmet Âkif, "Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı / Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı" şeklinde ortaya koymuştu hal çaresini. Âkif öncelikle "Kendin mi senin yoksa ümîdin mi yüreksiz?" ifadesiyle âtiyi karanlık görerek azmin bırakılamayacağını dile getirmiş ve ye'si hem uyuşturucu hem de bulaşıcı bir illet ve uyuyan bir canavar olarak tavsif etmiştir. Kur'ân ve sünneti *sadr-ı İslâm*'daki anlayış ve ruh ile anlayıp çağın ihtiyaçları ve gerçekleri doğrultusunda bir dindarlık anlayışı oluşturmanın gereği üzerinde yoğunlaşan Âkif, "Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile.../ Âdem aldatmaksı maksad, aldanan yok, nafîle!" serzenişiyle ahlaki çöküşe dikkati çekmiş ve "Allah'a dayan sa'ye sarıl hikmete ram ol/ Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol!" ifadeleriyle de yapılması gerekeni dile getirmiştir.²⁷

²⁶ Bkz. Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, 273; Karapınar, "Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü", 121; Yüceer, "Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler", 507.

²⁷ Âkif'in ilgili sözü ve yorumu için bkz. Ahmet Bağlıoğlu, "Mehmet Âkif'in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri I", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2016), 29-45.

Hız. Mevlânâ'yı da tıpkı Âkif gibi bir kriz dönemi mütefekkeri olarak değerlendirmek, acılardan ve afetlerden bunalan ahalinin ruhsal bir terapiye şiddetle ihtiyaç duyduğu bir vasatta ümmete rehberlik yapmaya çalıştığını hesaba katmak gerekir. Mevlânâ'nın yaşadığı asrın panoramasını, bir taraftan Haçlı ordularının saldırıları diğer taraftan da Moğol istilaları sebebiyle siyasetten sosyal ve ekonomik yapıya varıncaya kadar tam bir kriz dönemi olarak çizmek mümkündür. İslam dünyasının üzerine çöken bu kara bulutların dağıtılıp İslam medeniyetinin yeniden ihtişamlı günlerine kavuşması adına Selçuklu Devleti ve Anadolu ahalisi çareyi irfan medeniyetinin Evhâdüddîn Kirmânî (ö. 635/1238), Muhyiddin İbn Arabî (ö. 638/1240), Muhakkık-ı Tirmizî (ö. 639/1241), Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247), Ahî Evren (ö. 660/1262), Hacı Bektaş Velî (ö. 669/1270), Sadrüddîn Konevî (ö. 673/1274) ve Yunus Emre (ö. 720/1320) gibi önemli temsilcilerine kucak açmakta bulmuştur. İşte Hız. Mevlânâ (ö. 672/1273), nefsin tuzaklarına karşı şahsiyet tahkimine, karanlık emellere karşı insanın iç dünyasının aydınlatılmasına ve şehvani arzulara kurban gitmekten korunmak için de kalbin güçlendirilmesine yoğunlaşan Konya merkezli bu irfan hareketinin başat simalarından birisidir.²⁸

Mevlânâ'nın yaşadığı asırda İbnu's-Salah (ö. 643/1245), Sâgânî, Münzirî (ö. 656/1258), Nevevî (ö. 676/1277) ve Kastallânî (ö. 686/1287) gibi hadisçi kimlikleriyle ön plana çıkan ve daha ziyade hadislerin tespiti ve ne dedikleriyle ilgilenen alimler hadislerin isnadı, kaynak değerleri, lafızların delaletleri, filolojik ve fikhî tahlilleriyle meşgul olmuşlardır. Bu hadisçilere karşın İbn Arabî, Ahî Evren, Hacı Bektaş Velî, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi İslam irfan geleneğinin önemli simaları ise mezkûr teknik konularla ve hadislerin ne dediğiyle ilgilenmeyip daha çok ne demek istediği yani hadislerden elde edilen sünnet üzerine yoğunlaşmışlardır. Kısacası bu tasavvuf ya da irfan geleneğinin temsilcileri teknik bilginin aktarımıyla değil, bu bilgilerin pratik hayata uygulanmasıyla, yani bu makaledeki özgün

²⁸ Mustafa Kara, "Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 4, 8.

kavramsallaştırma ile söyleyecek olursak “aktüel hadisçilik” ile alakadar olmuşlardır.

İçinde yaşadığı toplumda ve çevresindeki bireylerde inançtan ibadete, siyasetten ahlaki değerlere uzanan çeşitli alanlarda gözlemediği eksiklikleri ve yanlışları ıslah etmeye çalışırken Hz. Pîr'in, tam anlamıyla bir “aktüel hadisçilik” tavrı sergilediği; Kur'an ve Sünnet'ten çıkardığı anlamları ya da aldığı ilhamı, yaşadığı dönemin idrak seviyesine sunma gayreti içinde olduğu kanaatindeyiz. *Hadislerin aktüel değerlerini ortaya koymak (Aktüel hadisçilik) ve asrın idrakine sünneti söyletmek* olarak adlandırdığımız bu çabası, kendi asrını aşarak hem mekân hem de zaman cihetiyle evrensel düzlemde makes bulunduğu görülmektedir. Peki nedir Mevlânâ'yı bu başarıya ulaştıran yöntem? Günümüzde hadis ve sünnetin kitlelere sunulmasında faydalı olacağına inandığımız bu yöntemin bütün yönleriyle ortaya konulması gerektiğini düşünüyoruz. Biz burada bir makale sınırlılığı içerisinde, Hz. Pîr'in sünneti çağın idrakine sunmasında tespit edebildiğimiz bazı kodları dikkatlere arz etmek istiyoruz.

2. 1. Toplumda Hadislerden Ziyade Sünnetlerin Arz Edilmesi

Hz. Mevlânâ, Rasûlullah'ın (s.a.v.) değişmeyen ve karaktere dönüşmüş davranışlarından oluşan sünnetinin toplumda etekemiğe bürünmesine gayret gösterirken merkeze muhatapları yerleştirmektedir. Bu yöntemin sünnet olduğunu da “Halka bundan fazlasını söylemek uygun değil; deniz ırmağa sığmaz. Akıllar ölçüsünde, aşağıdan söylüyorum; ayıp değil ya, peygamberin yaptığı budur”²⁹ şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir. Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) konuşmalarında ve tavsiyelerinde muhatapların durumlarını dikkate almasına, meselenin iyi anlaşılması için duruma göre kelamını üç kez tekrarlamasına ve sözlü olarak da “أَنْزَلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ/ İnsanların seviyelerine inin”³⁰ buyurduğuna dair rivayetlerden ortaya çıkan sünnet, tebliğde ve her türlü iletişimde muhatapların dikkate alınmasıdır. İşte Mevlânâ da o rivayetleri

²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/265 (3810-11. beyitler).

³⁰ Süleymân b. el-Eş'aş b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), “Edeb”, 20.

zikretmeksizin sadece “Peygamberin de yaptığı budur” diyerek sonucu yani sünneti dile getirmektedir. Bu yöntemi çok fazla önemseydiği ve uyguladığı anlaşılan Hz. Pîr’in şu beyitleri de çok dikkat çekicidir: “Vuslat adamı bir delilden söz ederse, ancak muhatapların anlaması için söz eder. Akli dünyanın hesabını yapsa da baba çocuğu için çocukça sözler söyler. Hoca, (hiç noktası yok anlamında) elif tamtakırdır derse, erdeminden bir şey eksilmez. Dili açılmamış kimseye bir şeyler öğretmek için (hocanın) kendi dilinden çıkması gerek. Senden ilim ve ustalık öğrensin diye onun anladığı dilden konuşmak gerek. Öyleyse hoca/şeyh öğüt verirken bütün insanlar onun çocukları gibi olmalı... Çünkü söz, dinleyenin değerindedir (dinleyene göre söylenir); terzi adamın boyuna göre kaftanı biçer.”³¹

Mesnevî’nin üçüncü defterine başlarken de Hz. Mevlânâ “Ey Hak ışığı Hüsameddin, şu üçüncü defteri getir; Üçlemek sünnettir”³² diyerek bir başka sünnete dikkati çekmekte ama o sünneti bize haber veren mesela “Nebiy-i Ekrem (s.a.v.) bir söz söylediği zaman iyice anlaşılın diye üç kere tekrarları; bir topluluğun yanına gelip selâm verdiği zaman da üç kere selâm verirdi”³³ gibi hadislerle yer vermemektedir.

Yine örneğin *Mesnevî*’de uzlet ve ruhban hayatının değil de toplum içinde yaşayıp insanlara faydalı olmanın sünnet olduğu *Avcı ile Kuş* hikayesiyle izah edilirken şu başlık kullanılmaktadır: “Mustafa’nın -ona selâm olsun- ‘İslâm’da ruhbanlık yoktur diye’ ümmetine yasakladığı ruhbanlığın anlamı hakkında kuşun avcıyla tartışması.” Muhtevastaki beyitler ise şöyledir: “Kuş, ona: Efendi, dedi, yalnız başına oturma; Ahmed’in dininde ruhbanlık iyi değildir. O Peygamber ruhbanlığı menetti, niye böyle bir bid’ate kapıldın a fodul! Cuma’ya gitmek, namazda cemaat olmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak şarttır. Kötü huyluların sıkıntısını çekip sabretmek, bulut gibi insanlara yarar sağlamak şarttır. ‘İnsanların

³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/203 (3300-3305. beyitler), 6/95 (1241. beyit).

³² Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/21 (1. beyit).

³³ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’l-müsnedü’ş-şâhîhu’l-muhtaşar min umûri Rasûlillâhi şallallâhü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422), “İlim”, 30.

hayırlısı, insanlara yararı olandır', a babacığım! Taş değilsen, kerpiçe arkadaşlığın niye? Merhamet edilmiş ümmetin arasında ol. Ahmed'in sünnetini bırakma, hükmüne uy!... O muhteşem [peygamber], bunun için ruhbanlığı ve dağlarda halvete çekilmeyi yasakladı."³⁴ İslam'da ruhbanlığın olmadığı hükmü, ayetlerden ve hadislerden elde edilen bir sonuçtur ki Hz. Pîr bu anlatısında da yine o naslara yer vermeksizin sonuca odaklanmaktadır.

Tasavvufun önemli konularından birisi olan nefse hâkim olmayı ve nefsi terbiye etmeyi açıklarken de Hz. Mevlânâ son derece yalın bir üslupla Rasûl-i Kibriyâ'nın sünnetini doğrudan muhataplara sunmaktadır. "En küçük cihaddan en büyük cihada döndük'ün açıklanması" başlığı içerisinde şu beyitler sıralanır: "Ey padişahlar! Dıştaki düşmanı öldürdük; [ama] içeride ondan beter bir düşman kaldı. Bunu öldürmek aklın fikrin işi değil. İçteki aslan, tavşana maskara olmaz. Bu nefis cehennemdir, cehennem ise ateşi denizlerle eksilip azalmayan bir ejderhadır. Yedi denizi içer de insanları yakıp yandıran yanışı yine azalmaz... Dıştaki savaştan dönünce, içteki savaşa yüz tuttum. En küçük savaştan döndük, Peygamber ile birlikte en büyük savaştayız. Şu Kaf Dağı'nı iğneyle kazmak için Allah'tan kuvvet, başarı ve çare diliyorum. Saflar yaran aslanı [yenmeyi] kolay bil; asıl aslan kendini yenendir."³⁵

Görüldüğü gibi Hz. Mevlânâ konuları işlerken hadisleri nakletmekten ziya hadislerin işaret ettiği sünneti çoğu zaman hadisten mülhem olan ve sünneti ifade eden özlü bir cümleyle ve bazen de cevâmî'l-kelim nitelikli bir hadis metniyle Rasûlullâh'ın (s.a.v.) sünnetlerini arz etmektedir. Oysa Hz. Pîr ile aynı dönemde yaşayan Münzirî (ö. 656/1258) ve Nevevî (ö. 676/1277) gibi hadisçiler de *et-Terğîb ve't-terhîb* ve *Riyâzu's-sâlihîn* isimleriyle halka yönelik birer eser kaleme almışlar ve muhtevalarını tamamen hadis metinlerinden oluşturmuşlardır.

Münzirî ve Nevevî'nin mezkûr eserlerini Kütüb-i sitte'den veya bunlara yapılan şerhlerden ayıran yegâne fark, sahâbî ravisi dışındaki isnadın hazfedilip rivayetlerin kaynağına işaret edilmesi ve aynı konudaki farklı kaynaklarda yer alan güvenilir hadislerin

³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/47 (478-483. beyitler), 6/177 (2620. beyit).

³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/ 118-119(1374-1390. beyitler).

bir araya getirilmesidir. Yani sünnetten çok hadisler ön planda olup hadis, rivayet, râvî, sahih-zayıf gibi belirli bir altyapıyla ancak anlaşılabilir terminolojik ifadeler söz konusudur. Dolayısıyla her ne kadar halka yönelik yazılmış olsalar da bu eserlerden herhangi bir dini altyapısı olmayanların istifade imkânı tartışmalıdır. Şüphesiz Mevlânâ'nın yönteminin de hadis ilmi açısından mahzurları vardır, fakat Ehl-i hadisin gayretleriyle bunlar telafi edilebilir. Asıl maksat Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) örneğinin geniş halk kitlelerine ulaştırılması olduğuna göre, mahzurlu tarafları giderilmek suretiyle Hz. Pîr'in izlediği yöntemin sürdürülmesinin ve geliştirilmesinin daha yararlı olacağı görüşündeyiz. Nitekim *et-Terğîb ve't-terhîb* ile *Riyâzu's-sâlihîn*, hadisçiler dışında yalnızca belirli bir bilgi düzeyindeki müminler arasında biliniyor ve okunuyorken, *Mesnevî*'nin evrensel bir hüviyet kazanması da kanaatimizi desteklemektedir.

2. 2. Hadislerin İstihlâlara Boğulmadan Manalarının ve Maksatlarının Sade bir Dil ile Sunulması

Mevlânâ'nın eserlerinde yaklaşık 1200 hadisten istifade edildiğini belirtmiştik. Hz. Pîr hadislerden yararlanırken isnad kullanmamakta ve kaynak da göstermemektedir. Ayrıca hadisleri kaynaklarda yer aldığı şekilde değil, hadis metninden mülhem olan manayı tercih etmekte ve kimi zaman da konuyla ilgili kısmı taktîcî yoluyla iktibas etmektedir. Bazen de birkaç kelimeyle hadise işaretleyip yetinmektedir.

Mevlânâ'nın hadis kullanımı o kadar sadedir ki muhatap yalnızca Rasûl-i Ekrem'i (s.a.v.) ve söylediği sözü veya yaptığı fiili görür ve duyar. Birkaç örnek üzerinden konu daha netleşecektir: "Peygamber der ki: *Yüce Allah her derdin ardından derman yararır.*",³⁶ "Onun için kendisine gerçekler gösterilen Peygamber: *Yoksulluk neredeyse küfür olacaktı* dedi.",³⁷ "Peygamber: *Sadaka belâyı geri çevirir*, dedi. A yiğit! Hastalığını sadakayla tedavi et. Yoksulu yakıp yandırmak, yumuşaklığı gözetken gözü kör etmek sadaka değildir. Padişah: *Yerinde yapılan hayır iyidir. Ama hayır*

³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/51 (681. beyit).

³⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/210 (2819. beyit).

yapacaksan yerinde yap dedi.”³⁸ “Benim kulağım *Mümin sokulmaz* sözünü işitti; Peygamber’in sözünü canla başla kabul etti.”³⁹ Sıraladığımız bu örneklerden yalnızca ilkiyle ilgili pek çok hadis olduğu halde⁴⁰ Mevlânâ her seviyeden insanın rahatlıkla anlayabileceği bir cümleyle maksadın hasıl olmasını sağlamıştır.

Tevekkül konusunu ele alış biçimi de Mevlânâ’nın hadis-sünnet ilişkisine bakışı açısından fevkalade dikkat çekicidir. “Aslan: Evet, tevekkül kılavuz olsa da şu sebep de *Peygamber’in sünnetidir* dedi. Peygamber yüksek sesle *Tevekkülle beraber devenin ayağını bağla* dedi. *Kazanan Allah sevgilisidir* işaretini dinle; tevekkülden dolayı sebepte tembel olma... Tevekkül edeceksen çalışmakta tevekkül et; ekin ek ondan sonra Cebbar’a dayan.”⁴¹ Görüldüğü gibi İslam inanç ve ahlakında önemli bir yer tutan ve Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) sünneti olan tevekkülü hadisler eşliğinde muhatapların anlayabilecekleri sadelikte ve basitlikte sunmuştur.

Mevlânâ’nın eserlerinde okuyucu hadis-sünnet adına yalnızca ve doğrudan Hz. Peygamber ve mesajı ile karşılaşır. “... İşte böylece beraberlik gerçekleşir; çünkü insan, kimi dost edindiyse ona eş olur. Bu dünyada da onunla birlikte olur, o dünyada da. Bu söz, güzel ahlâklı Ahmed’in sözüdür. O, *‘Kişi, sevdiğiyle birlikte’* buyurdu; çünkü gönül arzuladığı şeyden ayrılmaz.”⁴² *Mesnevî*’de *hadis* kelimesinin kullanıldığı yerlerin kahir ekseriyetinin başlıklar olduğu, beyitlerde ise genellikle ‘Ahmed, Mustafa veya Peygamber dedi’ ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Okuyucunun merkeze alınması sebebiyle bu tutumun sergilendiği kanaatindeyiz. Zira halk nazarından bakıldığında *hadis* kavramı, Hz. Peygamber’in yanı sıra sahabenin söz ve davranışlarını da içine aldığından merfû‘ ve mevkuf gibi türleri olması, sıhhat açısından sahih-zayıf gibi nitelikleri bulunması ve en önemlisi uydurma rivayetlerin de *hadis* terimiyle ifade edilmesi gibi sebeplerden ötürü kapalıdır. İşin

³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/175 (2591-93. beyitler).

³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/89 (908. beyit).

⁴⁰ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü’s-şahîhu’l-muhtasar mine’s-sünen bi nakli’l-adli ani’l-adl an Rasûlillâh şallâllâhü ‘aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, t.s.), “Selâm”, 69; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 11; Tirmizî, “Tıb”, 2.

⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/89 (913-15. beyitler), 1/92 (948. beyit).

⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/75 (745-747. beyitler).

içerisine bir de isnad, rivayet, kitab, bab, müttefakun aleyh vb. istihlalar dahil edildiği vakit avamın durum için durum daha da karmaşık ve anlaşılabilir hale gelebilmektedir. Okuma-yazma ve bilgiye erişim bakımından miladi 13. asır ile günümüz toplumlarının mukayesesi kabil olmadığı halde hâlâ hadis-sünnet konusunun elif-bâsı sayılan hadis ve rivayet kavramlarının dahi halk arasında anlaşılıyor olması ya da yer yer karışıklığa sebep olabilmesi, Mevlânâ'nın benimsediği usulün önemini ortaya koymaktadır.

İlk asırlardan itibaren hadis ilimleri alanında yapılan kapsamlı çalışmalar sayesinde hadislerin tespiti ve güvenliği teminat altına alındığına göre Mevlânâ'nın kullandığı yöntem hususunda herhangi bir endişe duyulmaması gerekir. Üstelik bu yöntem, Hanefilerin meşhur fıkıh kitabı *el-Hidâye* örneğinde olduğu gibi diğer ilim dallarında da Mevlânâ'dan önce kullanılmıştır. Önemli olan husus böyle bir yöntemi kullanırken Rasûl-i Ekrem'e (s.a.v.) yalnızca rivayet ilimleri açısından makbul olan haberlerin nispet edilmesi, onun söylediğine veya yaptığına dair sağlam bir veri bulunmadıkça 'Hz. Peygamber şöyle dedi/yaptı' tarzı kesinlik ifade eden söylemlerden şiddetle kaçınılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Mevlânâ'nın, "*kanaat hazinedir*"⁴³, "*kendisini bilen Allah'ı bilir*"⁴⁴ ve "*gizli bir hazineydim*"⁴⁵ gibi hadis usulü kriterlerine göre problemlili olan bazı ifadeleri Nebî'ye (s.a.v.) nispet ettiği görülmektedir ki bu durum tasavvuf ve ahlak kitaplarının genel bir karakteristiğidir.

Hem fakîh bir müderris hem de vâiz-mürşit olan Hz. Mevlânâ'nın bilinçli olarak bu metodu kullandığı, yukarıda yer verdiğimiz "Halka bundan fazlasını söylemek uygun değil, deniz ırmağa sığmaz, akıllar ölçüsünde aşağıdan söylüyorum, ayıp değil ya peygamberin de yaptığı budur, baba çocuğu için çocukça sözler söyler, hoca hiç noktası yok anlamında elif tamtakırdır derse erdeminden bir şey eksilmez, öğretmek için hocanın kendi dilinden çıkması gerek, ilim ve ustalık öğrensin diye onun anladığı dilden

⁴³ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/176 (2321. beyit).

⁴⁴ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/163 (2114. beyit).

⁴⁵ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/209 (2861-62. beyitler), 4/201 (3028. beyit).

konuşmak gerek, öğüt verirken bütün insanlar hocanın çocukları gibi olmalı” şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır.

2. 3. Evrensel Olan Sünnetin Evrensel Araçlarla Temellendirilmesi ve Takdim Edilmesi

Vermek istediği mesajın daha iyi anlaşılması için Rasûlullâh'ın (s.a.v.) zaman zaman teşbih, istiare ve mecaz gibi anlatım tekniklerini kullanmak suretiyle soyut bilgileri ve değerleri somutlaştırdığı malumdur. Hadislerde hibesinden dönenin kusmuğunu yiyen köpeğe benzetilmesi,⁴⁶ ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi hasedin de iyilikleri yok edeceğinin ifade edilmesi,⁴⁷ Hz. Âdem'den itibaren bütün Peygamberlerin bir binaya ve Hz. Muhammed'in de o binada eksik kalan bir tuğlaya benzetilmesi,⁴⁸ insanoğlunda var olan tûl-i emel ile ecel ilişkisinin geometrik bir metaforla izahı,⁴⁹ beş vakit namazla Müslümanın hatalarından temizleneceğinin nehir örneğiyle somutlaştırılması,⁵⁰ kulun tövbesine Allah'ın sevinmesinin çölde bir kişinin devesini kaybedip de bulunca duyduğu sevinç tablosuyla açıklanması,⁵¹ toplumun aynı gemide yolculuk yapan yolculara benzetilmesi⁵² gibi çok sayıda somutlaştırma örnekleri mevcuttur. Allah yolunda infakın her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkararak bir tohumla benzetilmesi⁵³ ya da Allah'ın nurunun anlatıldığı kandil metaforu⁵⁴ gibi somutlaştırarak anlatma yöntemine Kur'ân'da da sıkça rastlanmaktadır. Bu alegorik veya metaforik anlatılarda genellikle hayvanlardan bitki örtüsüne kadar İslam'ın ilk muhataplarının yaşadığı coğrafyanın özellikleri kullanılmıştır.

Dildeki soyut kavramların somut kavramlardan ve temsillerden yararlanılarak anlatımına somutlaştırma, metaforik veya alegorik ya da sembolik anlatım gibi isimlendirmeler yapılır. Somutlaştırma, insanın algılayabildiklerinden hareketle

⁴⁶ Buḥârî, “Hîbe”, 14; Müslim, “Hibât”, 1.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 22.

⁴⁸ Buḥârî, “Menâkıb”, 18; Müslim, “Fedâil”, 20-23.

⁴⁹ Buḥârî, “Rikâk”, 4; Tirmizî, “Kıyâmet”, 22.

⁵⁰ Müslim, “Mesâcid”, 283.

⁵¹ Müslim, “Tevbe”, 1-7.

⁵² Buḥârî, “Şerike”, 6.

⁵³ el-Bakara 2/261.

⁵⁴ en-Nûr 24/35.

algılayamadığını kavratmak ya da bir başka ifadeyle insanın duyularıyla dokunup görebildiği âlem vasıtasıyla insanın iç dünyasında var olan ama elle tutulup gözle görülmeyen âlemin idrakine vardırarak çabasıdır. Bu yöntem sayesinde hem ilahî hakikat ve hikmetlerin daha etkili aktarılması hem de verilmek istenen mesajların daha geniş kitlelere ulaşması mümkündür. Çocukların öğrenimlerinin ergenlik dönemine kadar büyük oranda somut olaylar-olgular üzerinden gerçekleşmesi ve yetişkinler için de ‘şimdi ve burada’nın çok etkili olduğu düşünüldüğünde inanç ve erdemlerin topluma sunumunda somutlaştırma yönteminin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Kur’ân’ın ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) hassaten inanç ve ahlak gibi soyut konularda sıkça başvurduğu somutlaştırma yöntemini en yoğun ve etkili kullananların başında Hz. Mevlânâ’nın geldiğini söylemek yanlış olmaz. Tasavvufî anlatılarda öteden beri yaygın bir şekilde kullanılan metaforik ya da mecâzî yöntemin Hz. Pîr’deki öne çıkan hususiyeti, kozmolojik ve somut teşbihlerin esas alınmış olmasıdır. Mevlânâ’nın anlatılarının ve düşüncesinin evrensel boyutta ilgi görmesinde en önemli özelliğin bitkiler, hayvanlar, dağlar, denizler, güneş ve yıldızlar gibi her çağda ve her coğrafyada bütün insanların iç içe yaşadığı kainattaki somut varlıklar ve olaylar üzerinden yaptığı somutlaştırma olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin adaleti ve zulmü şöyle anlatır: Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikene su vermek. Adalet bir nimeti yerli yerine koymaktır; su çeken her köke su vermek değil. Zulüm nedir? Bir şeyi uygunsuz yere koymak; buysa ancak belâya kaynak olur. Hakk’ın nimetini cana ve akla ver. Karnı burulmuş, düğümlezip kalmış tabiata değil.”⁵⁵ Soyut bir değer olan adalet kavramının her iklimden, dönemden ve seviyeden insanın yakinen bildiği bitkilerle izahının fevkalade akılda kalıcı olduğunda tereddüt yoktur. Aynı şekilde eserlerinde toplu ya da dağınık bir şekilde yer almayan ama “Mevlânâ’nın yedi öğüdü” olarak

⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/97 (1089-92. beyitler).

evrenselleşen erdemlerin, kozmik temellendirmeleri haiz teşbihler olduğu görülmektedir.⁵⁶

Cihanşumul bir Peygamber olan Hz. Muhammed'in mesajının da aynı şekilde küresel bir dil ve üslupla sunulmasını esas aldığı görülen Mevlânâ'nın, *Sahîhayn*'da yer alan "İnsanlar madenler gibidir..."⁵⁷ hadisine dair yorumlarından bir pasaj şöyledir:

"Sen, seçkinler hidayete ersinler de onlar sayesinde avam da öğrensin diye can atarsın. Ey Ahmed, beylerden bir grubun seni dinlediğini görüp sevindin. Bu beyler, Arap'ın ve Habeş'in önderleri olup belki dine yararları olur, diye düşündün. Dedin, belki bu sayede dinin şöhreti Basra'yı, Tebük'ü geçer. Çünkü "insanlar krallarının dinine tâbidir". Bu nedenle, o hidayete ermiş körden sıkılıp yüz çevirdin. Dedin ki böyle fırsat az ele geçer. Sen nasıl olsa dostlardansın, zamanın da bol. Şu dar vakitte beni meşgul ediyorsun. Bunu kızarak söylemiyorum, sadece öğüt veriyorum. Ey Ahmed, Allah katında bu bir tek kör, yüz kayserden, yüz vezirden iyidir. "*İnsanlar madenlerdir*" sözünü anımsa. Bazen bir maden yüz bin madenden kıymetlidir. Gizli kalmış akik ve yakut madeni, yüz binlerce bakır madeninden iyidir... Gönlü aydın bir kör geldi, örtme kapıyı. Ona öğüt ver, çünkü öğüt onun hakkı. İki üç aptal seni inkâr etti diye niçin acıya düşersin? Oysa sen şeker madenisin. İki üç aptal sana ithamda bulunursa, Hak senin için tanıklık eder. Peygamber der, âlemin tanıklık etmesinden müstağniyim. Şâhidi Hak olana ne gam. Bir yarasanın bir güneşi varsa, o güneşin güneş olmadığı kesindir. Yaralarının benden kaçmaları, yüce ve parlak bir güneş olduğuma kanıttır. Gülsuyuna bok böceği rağbet ediyorsa, bu onun gülsuyu olmadığına göstergesidir. Sahte altın, mihenge vurulmak istiyorsa, o mihenkte bir eksiklik ve kuşku var demektir. Bil ki hırsız, gündüzü değil, geceyi ister. Dünyaya ışık saçtığıma göre gece değil, gündüzüm. Seçiciyim, ayırt ediciyim. Samana geçit vermeyen kalbur gibiyim. Unu kepekten ayırırım ve böylece birinin kabuk, ötekinin öz olduğunu gösteririm. Ben dünyada Allah'ın terazisiyim. Hafif olanı ağır olandan ayırırım. Dana, ineği tanrı bilir. Salaklığın

⁵⁶ Bkz. Cafer Sadık Yaran, "'Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü': Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 21-48.

⁵⁷ Buḥârî, "Enbiyâ", 2; Müslim, "Birr", 160.

daniskası. İşte salak müşteriye uygun mal. Ben inek değilim ki dana alıcım olsun. Ben diken değilim ki deve gelip benden otlansın. O bana eziyet ettiğini sanır. Tam tersine o benim aynamın tozunu alır.”⁵⁸

Aynı hadisin *Divan-ı Kebîr*'deki yorumu ise şöyledir: “Yolun önü de kanla ıslak, ardı da... Dikkat et de kayma. İnsan çalan, altın çalan hırsızdan pek çok şimdi. Öyle gürbüzler ki akıldan haber çalışıyorlar... Artık kendisinden bile haberi olmayana neler etmezler. Kendini böyle müflis sanma, düşmanın yok bilme... Dünya altın isteğinde, sense altın madenisin. Tanrı elçisi, “*İnsanlar madenlerdir*” demiştir; gümüş, altın, akik, inci madenleri... Define bulabilirsin, fakat ömür bulamazsın... Sen kendini bul, çünkü bu define sana kalmaz, senin elinden de geçer-gider.”⁵⁹

Hz. Mevlânâ, Hz. Ebû Bekr'in (r.a.) siyâhî bir köle olan Hz. Bilâl'i rayiç değerden on misli fazlasına satın alarak âzâd etmesini de şöyle temellendirir: “...Çünkü o benim için yarım pula değmez; sen bağıra çağıra onun fiyatını artırdın. Bunun üzerine Sıddîk: Be ahmak! Çocuk gibi bir cevize karşılık bir inci verdin, diye cevap verdi. Çünkü o benim için iki cihana değer; ben onun canına bakmadayım, sense rengine! O, kızıl altındır; ama şu ahmaklar yurdundakilerin kıskançlığı yüzünden parıltısı kararmış. Bedendeki şu yedi rengi gören göz, bu örtü altından o ruhu görüp kavrayamaz. Eğer satışta daha fazla pazarlık etseydin, bütün malımı mülkümü verirdim ben. Pazarlığı artırsaydın, himmet ederdim de başkasından bir etek altın borç alırdım. Oysa sen ucuz buldun diye kolayca verdin; hokkayı açmadığın için inciyi görmedin. Cahilliğinden ağzı kapalı kutuyu verdin bana; yakında görürsün nasıl bir ziyana uğradığını!”⁶⁰

Mesnevî'deki muhteşem somutlaştırma örneklerinden birisi de öküz metaforudur. Kur'ân'da ve hadislerde insanın en büyük zaaflarından birisi olarak işaret edilen ve irfanî anlayışın da en temel hedefi sayılan nefsin terbiyesi ve hırsın kontrol altına alınması meselesini Hz. Pîr şöyle anlatır:

⁵⁸ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/129 (2053-2083 arası beyitler).

⁵⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 7/287 (3667-3671 arası rubailer).

⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/82 (1040-46. beyitler).

“Dünyada yemyeşil bir ada vardır; orada da yalnız başına yaşayan güzel ağızlı bir öküz. Semirmek, irileşmek, seçkin hale gelmek için geceye dek bütün ovada otlanır. Geceleyin, yarın ne yiyeceğim endişesiyle kederler içinde zayıflar, kıla döner. Sabah olunca ova yine yeşerir; çayır çimenler, ekinler bele kadar büyür. Öküz, öküz açlığı içinde çayırlara dalar, akşama kadar baştanbaşa bütün ovada otlar. Sonra yine irileşir, semirir, şişer. Bedeni yağlanır, güce kuvvete kavuşur. Geceleyin korkudan yine titremeye başlar, aç kalma korkusundan zayıflar. Yarın, otlama zamanı ne yiyeceğim der durur. O öküz, yıllardır bu halde işte. Ben bunca yıldır bu yeşillikten otlanıyordum ve hiçbir gün rızkım eksilmedi, bu korku, bu keder, bu yürek yangını neyin nesi diye düşünmez. O öküz, nefistir; o ova da bu dünya. Nefis, ekmek korkusuyla ha bire zayıflar. ‘Acaba gelecekte ne yiyeceğim? Yarının yiyeceğini nereden bulacağım? der. Yıllardır yedin, yiyeceğin eksilmedi. Geleceği bırak da geçmişe bak artık. Yediğin içtiğin yiyecekleri hatırına getir; geleceğe bakıp durma, sızlanmayı kes.”⁶¹

Mevlânâ, Hz. Peygamber’in sünnetini dahi “Sünneti ve cemaati terk eden kişi, vahşi hayvanların yurdunda kendi kanını içmez de ne yapar? Sünnet yoldur, cemaat ise yoldaşa benzer; yolsuz ve arkadaşsız oldun mu dara düşersin”⁶² diyerek aynı perspektiften anlatmaya çalışmaktadır.

Dikkat edilirse yorumlarda kullanılan teşbihler ve temellendirmeler tamamen gündelik hayatın akışı içerisinde doğada karşılaşılan somut varlıklar üzerine bina edilmiş ve her seviyeden insanın anlayabileceği sadelikte anlatılmıştır. Örnek kabilinden zikrettiğimiz bu misallerdeki kozmik somutlaştırmaları Mevlânâ’nın bütün yorumlarında görmek mümkündür.

2. 4. Yorumlarda Şekil-Ruh ve Zâhir-Bâtın Dengesinin Kurulması ve Gözetilmesi

Hız. Mevlânâ’nın Hanefî-Mâturîdî çizgide ehl-i sünnet itikadına sahip sûfî bir mütefekkir ve medrese alimi olarak başta namaz ve oruç olmak üzere formel ibadetler ile şer’î hükümlerde Hız. Peygamber’in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olduğu ve şeriatın

⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/212-213 (2855-2869. beyitler).

⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/49 (501-502. Beyitler).

sûretinin/zâhirinin ihmal edilemeyeceği kanaatinde olduğunu belirtmek isteriz.⁶³ Fakat Hz. Pîr dinin sâdece formel ibadetlere ya da zâhirî hükümlere de indirgenemeyeceği hakikatini önemsediğinden bütün yorumlarında zâhir-bâtın dengesini gözetmiştir.

İbadetlerin zâhirî hükümlerinin genel olarak fıkıh kitaplarında ele alındığı, tasavvufî ve ahlaki eserlerin ise daha ziyade ibadetlerin mânevî ya da bâtinî boyutlarına yoğunlaştığı bilindiğinden Mevlânâ'nın da eserlerinde ibadetlerin bedene taalluk eden suretlerinden çok ruhuna vurgu yaptığını tahmin etmek zor değildir.

Allah sevgisinin sadece söylemle olamayacağını, insanın içindeki O'na olan sevginin mutlaka dışa yansımaları gerektiğini ve bu dışa yansımaların da sâlih ameller olduğunu ifade eden Mevlânâ, "Eğer yalnız mânaya ait anlatış yeterli olsaydı, âlem halkı tamamen işten güçten kalır, âlemin nizamı bozulur giderdi. Sevgi, düşünce ve mânadan ibaret olsaydı senin oruç ve namazının zâhiri suretleri de kalmaz, yok olurdu" diyerek şekil ile mananın birbirinden ayrılamayacağını tek başına şeklin de mananın da yeterli olmadığını net olarak dile getirir.⁶⁴

Rabbe yaklaşmanın yolu olarak secdeyi yani namazı gördüğünden⁶⁵ arınmak ve istikamet üzere kalmak için namazların sürekli kılınmasını ve böylece namaz ehli olunmasını tavsiye ettikten⁶⁶ sonra Hz. Mevlânâ, buğday-fare metaforuyla amel-ihlas birlikteliğine herkesin anlayabileceği bir üslupla dikkati çekerek namaz özelinde ibadetleri bereketli buğdaya ve riya-kibir gibi manevi hastalıkları da fareye benzetmekte, ambarda yani amel defterinde biriktirilmeye çalışılan buğdayın hırsız fareye yani kalp hastalıklarına kurban edilmemesini öğütlemektedir.⁶⁷ *Kalp huzuru olmadan namazın tam* olamayacağını Nebî'nin (s.a.v.) şu hadisine atıf yaparak anlatmaktadır: "Allah, kula namazda sağa sola iltifat

⁶³ "Mevlana'da Sünnete İttibâ/Bağlılık" adlı yayım aşamasında olan başka bir araştırmamızda konu genişçe ele alınmıştır.

⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/194 (2623-2624. beyitler).

⁶⁵ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/81 (1205. beyit).

⁶⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/264 (3796. beyit).

⁶⁷ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/57-58 (375-389. Beyitler).

etmedikçe rahmetiyle yaklaşmaya devam eder. Ama sağa-sola döndüğünde ondan yüz çevirir.”⁶⁸

Tek başına sözlü duanın yeterli olmayacağını, ihlaslı ve samimi olarak elindeki imkanları seferber eden yani kavî ve filî duayı birlikte yerine getiren Müslüman tipolojisini öne çıkartan Mevlânâ şöyle seslenmektedir: “Öyleyse kuru duayı bırak a iyi talihli! Ağaç yetiştirmek için tohum saçmak gerek! Tohumun yoksa, Allah o dua yüzünden sana ‘Ne de güzel çalışmış’ dedirtecek bir fidan bağışlar. Tıpkı Meryem gibi... Derdi vardı da tohumu yoktu hani. Hüner sahibi Allah o fidanı yeşertiverdi.”⁶⁹

Şekil-mana dengesini bütün anlatılarında gözeten Mevlânâ, Kur’ân tilavetiyle ilgili de aynı tutumunu sergilemekte ve anlamı bilinmeden de okunabileceğini lakin asıl tilavetin tıpkı sahabenin ‘Kur’ân’ı yercesine’ okumaları gibi olması gerektiğini, küçük yaşlarda okumasını öğrenenlerin Kur’ân okuyuşlarının şekil ve lafızdan ibaret kaldığını, böylesi bir tilavetin ise aynen içindeki lezzetten ve gıdadan habersiz bir şekilde kırılmamış cevizin kabuğuyla oynayan çocuğun durumundan farksız olduğunu söylemektedir.⁷⁰

Sırf bir vazife şuuruyla ibadetleri şeklen yerine getiren ama yaptığı ibadetlerden zevk ve tat alamayan kişinin durumunu ise şöyle örneklendirir Hz. Pîr: “Onu cezalandırışıma ilişkin bir belirti şudur: O ibadet edip oruç tutar, dua eder. Namaza, zekâta ve benzeri ibadetlere yönelir. Fakat [yaptıklarının] azıcık olsun ruhu yok. İbadet edip üstün eylemler gerçekleştirir. Fakat azıcık olsun tadı yok. İbadetleri güzel, ama içleri güzel değil. Cevizleri çok, ama içleri yok. Tadı olmalı ki meyve versin ibadet. İçi olmalı ki çekirdek ağaç olsun. İçi olmayan çekirdeğin fidan olması mümkün mü? Cansız sûret, hayalden başka bir şey değildir.”⁷¹ Bu anlatımıyla Hz. Mevlânâ, bir nevi namaz, oruç ve zekât gibi formel ibadetlerin nihâî

⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 165; Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu’ayb b. ‘Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine’s-süneni ‘an Rasûlillah* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1419), “Sehv”, 10.

⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/103 (1188-91. beyitler).

⁷⁰ Bkz. Celâleddîn Muhammed b. Muhammed er-Rûmî Mevlânâ, *Fîhî Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Anbarcioğlu (İstanbul: Ataç, 2020), 115.

⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/207 (3378-83. beyitler).

hedefinin enformel ibadetler olduğunu vurgulamış olmaktadır. Zira formel ibadetlerle ilgili âyetlerin ve hadislerin sonlarında Müslümanlara “oruçla takvaya ulaşmak, namazla hayasızlıklardan ve çirkinliklerden arınmak, zekatla temizlenmek...” gibi hedefler gösterilmektedir.

Ruhsuz ve bilinçsiz yapılan ibadetlerin Müslümanları kurtarmaya yetmeyeceğini Hz. Mevlânâ son derece çarpıcı bir şekilde anlatmaya çalışır: “Ey surete tapan! Var git, anlamı bulmaya çalış. Çünkü anlam, suret bedeni üzerinde kanat gibidir. Anlam ehliyle otur kalk da hem ihsanlar elde et hem de delikanlı ol. Anlamsız can, şu bedende hiç kuşku yok ki kınındaki tahta kılıç gibidir. Kında bulunduğu sürece değerlidir. Kından çıktı mı yakılacak bir araç olur. Tahta kılıcı savaşa götürme; işin eyvah olmadan önce bir bak.”⁷²

Değerlendirme

Şüphesiz Mevlânâ gibi çağını aşan çok yönlü bir mütefekkirin hadis ve sünnetin asrın idrakine sunulması bağlamındaki tutumunun ve yönteminin çok daha detaylı olarak tetkik edilmesi gerekmektedir. Bir kriz dönemi âlimi olarak onun özellikle umut ve motivasyonu merkeze alan, ötekileştirici ve ayrıştırıcı üsluptan kaçınan hem Müslümanlar arasında hem de gayr-i Müslimlerle ilişkilerde kardeşlik ve birlik-beraberlik temaları eşliğinde bir arada yaşama kültürünü yerleştirmeye çalışan muazzam çabasının hadis ve sünnetin aktüel değeri bağlamında teferruatlıca ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü asırlar önce yaşamalarına rağmen Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Hacı Bektaş (ö.669/1270), Ahî Evren (659/1261), Mevlânâ (ö.672/1273) ve Yunus Emre (ö. 720/1320) gibi simaların ortaya koydukları söylemlerin ve düşüncelerin hâlâ küresel ölçekte canlılığını korumasında, ayetleri ve hadisleri salt birer nazarî ya da referans bilgi olarak değil de aynı zamanda içselleştirilmesi gereken bir hâl bilgisi şeklinde algılamalarının önemli payı olduğunu düşünüyoruz.

Hadisçilerin bütün yönleriyle zapt u rapt altına aldıkları *hadislerin, sünneti yansıtacak şekilde ıstıhlara boğulmadan her seviyeden insanın anlayabileceği bir sadelikte, şekil-ruh dengesi*

⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/77 (711-715. beyitler).

gözetilerek ve de somutlaştırılarak halka sunulması şeklinde özetleyebileceğimiz Hz. Mevlânâ'nın takip ettiği yöntemin günümüzde mutlaka dikkate alınması gerektiği kanaatindeyiz. Bunun, soyut ve teorik olan iman esaslarının ve ahlaki değerlerin Müslümanlarda ete-kemiğe bürünerek karakter haline gelmesini kolaylaştıracağı bazı araştırmalarda da görülmektedir. Hassaten somutlaştırma ya da metaforik metodun, "akılda kalıcılık, üretkenlik, yaratıcılığı geliştirme, farklı açıdan bakma, somutlaştırma, dikkat ve ilgi çekme, eğlendirme, düşünmeye teşvik, daha kolay öğrenme, anlaşılmayı kolaylaştırma, ezbersiz eğitim, aktif katılım, hayata aktarma, uygulama ve hayat gücünü geliştirme gibi 16 farklı sınıflandırmaya tabi tutulabilecek etkileri" nin⁷³ olduğunun tespiti fevkalade önemlidir.

Mahza hakikat olan dinin beşer aynasına yansıtılması ya da başka bir ifadeyle ahlaki değerlerin Müslümanlar tarafından bireysel ve toplumsal hayata taşınması diyebileceğimiz dindarlığın⁷⁴ günümüzde giderek etkisinin ve canlılığının pörsüdüğü bir vakiadır. Son dönemlerde yapılan bazı araştırmalarda bir taraftan Avrupa'nın en dindar ülkesi olarak Türkiye görünürken,⁷⁵ diğer taraftan ise düzenli olarak beş vakit namaz kılanların oranının ancak %40 civarında olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Fakat asıl çarpıcı olan, Uluslararası Şeffaflık Örgütünün (Transparency International-TI) 2017 yılı Yolsuzluk Endeksi (CPI)'ne göre yolsuzluğun en az olduğu ilk yirmi ülkeyi İskandinavya ve kıta Avrupası ülkeler oluştururken, nüfusunun büyük bölümünü Müslümanların oluşturduğu ülkelerin en fazla yolsuzluğun yapıldığı bölgeler şeklinde tespit edilmiş olmasıdır.⁷⁷ Hem maddi hem manevi bütün hak ihlallerini hem de kamu-özel

⁷³ Bkz. Muharrem Atabay - Adem Güneş, "Din Öğretiminde Metafor Tekniğine Dayalı Kavram Öğretimi 'DKAB Dersi 11. Sınıf 3. Ünite Örneği'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/76 (2021), 739.

⁷⁴ Bkz. Mehmet Görmez, "Din ve Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi* 265 (Ocak 2013), 01.

⁷⁵ Bkz. <https://www.indyrturk.com/node/219286>. Bu araştırmaya göre halkın yüzde 89'u hayatında dini önemli görüyor.

⁷⁶ Bkz. <https://tr.sputniknews.com/analiz/201905151039059892>.

⁷⁷ Bkz. Funda Buz - Melike Rana Erul, "Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeyinin Yolsuzluk Algı Endeksi Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Analiz", *International Journal of Public Finance* 3/2 (2018), 234.

ayırımı yapmadan her türlü suiistimali kapsayan yolsuzluğun, “Emanet edilmiş olan yetkinin, kamusal ve özel çıkarları zedeleyecek şekilde her türlü kötüye kullanımı” şeklinde tarif edilmekte oluşu⁷⁸ İslam dünyasının içinde bulunduğu vahameti gözler önüne sermektedir.

Hâsılı Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) sünnetinin, erdemlerin ve ahlaki değerlerin içinin boşaltıldığı çağımızın idrakine sunulması hususunda Hz. Mevlânâ'nın izlediği yöntemin geliştirilerek takip etmek bir zorunluluktur. Böylesi bir çabanın, öncelikle İslam dünyasında bekletilmiş ve dondurulmuş yığınlarca sorunların çözümüne ve ardından da evrensel düzlemde insanlığın karşı karşıya olduğu adalet ve merhamet kıtlığının giderilmesine yönelik imkanlar sağlayacağına inanıyoruz. Zira küresel bir köy halini alan dünyamızda materyalizm, kapitalizm ve sekülerizm sarmalında boğulan insanlığın adalet, dürüstlük, kul hakkına riayet, paylaşım, merhamet ve bir arada barış içerisinde yaşama gibi erdemlere şiddetle ihtiyacı olduğu izahtan varestedir. İnsanların kahir ekseriyeti bu erdemlerin namaz ve oruç gibi formel ibadetlerin nihaî hedefi olduğunu ve de haksızlık, adaletsizlik, kul hakkı yemek, aldatmak, yalan söylemek ve rüşvet alıp vermek gibi kötülüklerden kaçınılması gerektiğini bilmektedir. Ancak bu bu bilgiyi davranışa dönüştürmede başarısız olduğu da bir vakiadır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

⁷⁸ M. Hakan Özbaran, “Yolsuzluk ve Bu Alanda Mücadele Eden Uluslararası Örgütler ve Birimler”, *Sayıştay Dergisi* Temmuz-Aralık (2003), 18.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muḥammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-'Arnavut, 'Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. İstanbul, 1289.
- Atabay, Muharrem - Güneş, Adem. "Din Öğretiminde Metafor Tekniğine Dayalı Kavram Öğretimi 'DKAB Dersi 11. Sınıf 3. Ünite Örneği'". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/76 (2021), 720-739.
- Bağloğlu, Ahmet. "Mehmet Âkif'in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri I". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2016), 29-45.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şahîhu'l-muhtaşar min umûri Rasûlillâhi şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muḥammed Züheyr b. Nâşir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422.
- Buz, Funda - Erul, Melike Rana. "Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeyinin Yolsuzluk Algı Endeksi Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Analiz". *International Journal of Public Finance* 3/2 (2018), 233-248. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613544>
- Dilek, Mehmet. "Mevlânâ'nın Mecâlis-i Seba'da Kullandığı Hadisler ve Yorumları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/18 (2007), 187-198.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. 'Alî b. el-Müşennâ et-Temîmî el-Mevşilî. *el-Mu'cem*. thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî. Faysalabad: İdâretü'l-Ulûmî'l-Eseriyye, 1. Basım, 1407.
- Elbânî, Muḥammed Nâşiruddîn el-. *Da'ifü'l-Câmi'i's-Şagîr ve ziyâdetüh*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1988.
- Elbânî, Muḥammed Nâşiruddîn el-. *Şahîhu'l-Câmi'i's-Şagîr ve ziyâdetüh*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebül-İslâmî, 3. Basım, 1988.
- Erkaya, Musa. "Hz. Peygamber (s.a.v)'in Örnek Ahlâkının Günümüze Taşınmasında Hadis/Sünnetin Rolü". *7-8 Mayıs 2010 Modern Çağda Ahlak Sempozyumu*. 327-364. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2012.
- Görmez, Mehmet. "Din ve Dindarlık". *Diyanet Aylık Dergi* 265 (Ocak 2013), 01-02.
- Güllüce, Hüseyin. "Mevlânâ, Mesnevi ve Kur'an". *Diyanet İlmî Dergi* 47/1 (2011), 75-88.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muḥammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-'Absî el-Kûfî. *el-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüsd, 1. Basım, 1989.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr 'Abdullah b. Muḥammed b. 'Ubeyd el-Kuraşî el-Bağdâdî. *eş-Şamt ve âdâbü'l-lisân*. thk. Ebû İshâk el-Ḥuveynî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1410.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr 'Abdullah b. Muḥammed b. 'Ubeyd el-Kuraşî el-Bağdâdî. *Zemmü'l-gîbe ve'n-nemîme*. thk. Beşîr Muḥammed 'Uyûn. Dimeşk-Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1. Basım, 1992.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû 'Abdirrahmân 'Abdullâh b. Mübârek b. Vâḥid el-Ḥanzalî el-Mervezî. *el-Cihâd*. thk. Nezîh Hammâd. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1. Basım, 1972.
- Kara, Mustafa. "Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 1-22.

- Karapınar, Fikret. "Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü". *Marife Dergisi* 15/1 (2015), 117-137.
- Mevlânâ, Celâleddîn Muhammed b. Muhammed er-Rûmî. *Dîvân-ı Kebîr*. çev. Abdülbâkî Gölpinarlı. 7 Cilt. Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Mevlânâ, Celâleddîn Muhammed b. Muhammed er-Rûmî. *Fîhî Mâ Fîh*. çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu. İstanbul: Ataç, 10. Basım, 2020.
- Mevlânâ, Celâleddîn Muhammed b. Muhammed er-Rûmî. *Mesnevî*. ed. Mehmet Birekul. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. 6 Cilt. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları No:125, 1. Basım, 2007.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-şahîhu'l-muhtasar mine's-sünen bi nakli'l-adli ani'l-adl an Rasûlillâh şallallahü 'aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.s.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî en-. *el-Müctebâ mine's-süneni 'an Rasûlillâh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.
- Özafşar, Mehmet Emin. "Hadis İlminde Alan Evrilmesi". *İslâmiyât* 6/4 (2003), 105-120.
- Özafşar, Mehmet Emin. "'Hadisin Neliği' Sorunu ve Akademik Hadisçilik". *İslâmiyât* 3/1 (2000), 33-53.
- Özbaran, M. Hakan. "Yolsuzluk ve Bu Alanda Mücadele Eden Uluslararası Örgütler ve Birimler". *Sayıştay Dergisi* Temmuz-Aralık (2003), 17-34.
- Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-. *Müsnedü'r-Rûyânî*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1431.
- Sa'îd b. Manşûr, Ebû 'Osmân Şu'be el-Horasânî. *es-Sünen*. thk. Habîbü'r-Rahmân el-Âzamî. Hind: Dâru's-Selefiyye, 1. Basım, 1982.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre es-Sülemî et-. *el-Câmi'u'l-muhtasar mine's-sünen an Rasûlillâh ve ma'rifetu's-şahîh ve'l-ma'lûl ve mâ 'aleyhi'l-âmel*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1998.
- Yaran, Cafer Sadık. "'Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü': Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 21-48.
- Yardımlı, Ali. *Hadis I-II*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1. Basım, 2017.
- Yardımlı, Ali. *Hadis Kıvılcıkları (Şihâbü'l-Ahbâr Tercümesi)*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2. Basım, 2007.
- Yardımlı, Ali. *Mesnevî Hadisleri*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1. Basım, 2008.
- Yüceer, Mustafa. "Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 491-512. <https://doi.org/10.18505/cuid.1079510>.
- Yüceer, Mustafa. "Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh İsimli Eserinde Hadis Kullanımı (Tahrîc ve Tenkid Bağlamında)". *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 197-237.

